

ISSN 2078-6077

**НАУКОВІ ЗОШИТИ
ІСТОРИЧНОГО ФАКУЛЬТЕТУ
ЛЬВІВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ**

Збірник наукових праць

Випуск 11

2010

**НАУКОВІ ЗОШИТИ ІСТОРИЧНОГО ФАКУЛЬТЕТУ Збірник наукових праць.
ЛЬВІВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ**

ЕТНІЧНА ГРУПА: ДЕФІНІЦІЯ ПОНЯТТЯ

Петро ЧОРНИЙ

Львівський національний університет імені Івана Франка,
кафедра етнології

У статті проаналізовано наукові погляди провідних дослідників ХХ – початку ХХІ ст. на проблему термінологічного визначення поняття “етнічна група”. Автором встановлено, що в історичній ретроспективі цей термін не мав усталеного формулювання. Особливо різнилися між собою тлумачення цього поняття західноєвропейськими, американськими та радянськими вченими. Наукова термінологія останніх стала основою для формування понятійно-категоріального апарату сучасної української етнології, тому більшість дослідників і надалі її дотримується. З’ясовано також головні відмінності у трактуванні визначення “етнічна група” та встановлено ознаки і властивості соціокультурних утворень на означення яких вчені вживали це поняття.

Ключові слова: етнічна група, етнос, етнічність, культура, самосвідомість.

В історичній ретроспективі поняття “етнічна група” не мало усталеного визначення. Це стосується як української, так і зарубіжної наукової думки. Широкого вжитку воно набуло наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. Тоді французький вчений Жозеф Денікер дав близьке до сучасного розуміння трактування етнічної термінології. Він вважав, що “етнічна група” – це “народ”, “нація”, “плем’я”, які відрізняються одне від одного мовою, способом життя та поведінкою¹. Щоправда, не всі тогочасні дослідники поділяли його думку. Польсько-австрійський соціолог Людвік Гумплович ототожнював етнічні групи з расами, різниця між якими, на його думку, в тому, що етногрупи були сталими утвореннями і творилися лише один раз, натомість раси постійно еволюціонували і видозмінювалися².

У 1922 р. німецький соціолог Макс Вебер етнічними групами називав “ті людські групи, що поділяють суб’єктивну віру в спільне походження через свою схожість за фізичним типом або звичаями, чи те й те разом, або через спільні спогади про колонізацію і міграцію”³. Особливого значення він надавав суб’єктивним чинникам, передусім самосвідомості.

У першій половині ХХ ст. серед польських вчених також не було єдиного погляду на трактування цього поняття. Зокрема, Ян Фальковській називав етнічними групами бойків, лемків і гуцулів⁴. Подібної думки дотримувався Адам Фішер, який у своєму дослідженні етнічними групами вважав “карпатських русинів”, “поліщуків”, “підляшан”⁵ тощо. За сучасною термінологією, соціокультурні утворення Фальковського та Фішера належать до етнографічних і локальних груп українського народу⁶, окрім “карпатських русинів”, назва яких поширювалася на все населення українських Карпат, допоки етнонім “українці” не витіснив назву “русини”.

Іншої думки дотримувався Юзеф Обрембський, котрий уважав етнічну групу однорідним суспільним явищем, яке є складовою частиною народу, обмеженою територією та чисельністю. Членам цієї групи не притаманна генетична спорідненість та внутрішньогруповий фізичний і духовний взаємозв'язок; відсутня колективна воля й почуття етнічної самосвідомості⁷. Культурні особливості окремих осіб не поширюються на всю групу і не культивуються нею⁸. Натомість їй властива спонтанність, що стала результатом міграційних процесів, міжплеменних зв'язків у давнину, осадницьких рухів і відокремлення різних політичних та економічних центрів. Ці процеси відбувалися у різний історичний період, нашаровуючись одні на одних, створюючи ознаки етнічної групи. Її етнічна фізіологія проявляється лише в результаті взаємодії з іншою етнічною групою, будучи неістотною в середині громади⁹. Через це, на думку Обрембського, вона не може бути окремим об'єктом дослідження, а її етнічні відмінності можна дослідити лише методом диференціювання під час загального компаративного аналізу суспільства¹⁰.

Після Другої світової війни у польській історіографії відбулося часткове переосмислення процесів етнічності. Це вплинуло на визначення понятійно-термінологічного апарату. В етнологічному словнику за 1987 р. етнічною групою називають суспільство, культурна ідентичність якого тісно пов'язана з певною етнічною територією. Йому притаманні об'єктивні властивості – мова, культура тощо, які в майбутньому дозволять розвинути самосвідомість, яка, своєю чергою, є основою культурної ідентичності. Відповідні ознаки згодом служитимуть потенційними умовами для формування нації¹¹.

У енциклопедичних виданнях 90-х років ХХ – початку ХХІ ст. етнічною групою вважали: спільноту, якій властиві спільне походження, культура та система цінностей, однак відсутня самосвідомість¹²; групу людей, об'єднаних спільною територією і культурою, якій властива культурна ідентичність, але відсутня політична самосвідомість¹³. Етнічну групу також ототожнюють з етнічною меншиною, зазначаючи, що вона може бути розпорошена і не мати власної держави (наприклад, цигани). Натомість національна меншина є частиною нації, яка створила власну державу на іншій території¹⁴.

Попри наведені тлумачення поняття “етнічна група”, поширеним у польській науковій думці¹⁵ є визначення Єви Новіцької, за яким етнічна група – це група, члени якої усвідомлюють себе особливими і є такими на думку інших. Особливістю вважаються: особливості культури, мови, релігії, звичаїв, історичної генеалогії, яка сприймається у категоріях історичної чи біологічно-расової спільноти, ознаками індивідуальності, заселення певної окресленої території¹⁶. Подібної думки дотримується Едмунд Левандовський¹⁷.

У сучасній західноєвропейській науковій думці визначення “етнічна група” потроху набуває однорідного характеру. Зокрема, Е. Сміт, вживаючи це поняття, розуміє його як “тип культурної спільноти, що надає великої ваги міфам про походження та історичній пам'яті і вирізняється однією, а то й кількома культурними особливостями: релігією, звичаями, мовою, інституціями. Такі

спільноти “історичні” у двох розуміннях: по-перше, історична пам’ять доконечна для їхнього дальшого існування, по-друге, кожна з цих етнічних груп є продуктом певних історичних сил і, отже, може зазнавати історичних змін та розпаду”¹⁸.

Річард Скемергорн вважає етнічною групою “певний колектив, що є частиною більшого суспільства, об’єднаний реальним чи [ви]гаданим спільним походженням, пам’яттю про спільне історичне минуле і наголошенням у культурі одного або кількох символічних елементів, які вважаються характерними ознаками цієї народності. Прикладами символічних елементів є: моделі спорідненості, фізичні контакти, спільність релігії, мови або діалекту, належність до племені або нації, фенотипові ознаки... Необхідним супроводом (цих ознак. – П. Ч.) є усвідомлення членами групи своєї особливості”¹⁹.

Подібною до двох наведених вище визначень є дефініція Пола Браса, який вважає, що “будь-яка група людей, яку можна відрізнити від інших людей на основі об’єктивних культурних критеріїв [...] і в межах якої в принципі або фактично існує певний розподіл праці та відтворення, становить етнічну категорію. У ролі об’єктивних культурних ознак можуть виступати мова або діалект, особливості побуту, звичаї, релігія, раса”²⁰. Етнічну категорію автор ототожнює з етнічною групою²¹.

Деякі вчені наділяють етнічну групу лише культурними властивостями, зазначаючи, що ці “групи вважають самих себе культурно особливими і таким їх вважають інші”²². У цьому випадку етногрупа є суб’єктивно самосвідомою спільнотою, в якій етнічність також діє як принцип соціальної організації²³.

Французька дослідниця Домінік Шнаппер ототожнює поняття “етнічна група” і “етнос”, визначаючи їх як групу людей, що “є нащадками історичних та культурних спільнот і поділяють бажання зберегти їх. Інакше кажучи, етнос визначається двома основними характеристиками: історичною спільнотою та культурною особливістю”²⁴. Загалом же, у французькій історіографії XIX–XX ст. охарактеризовані вище етносоціальні організми здебільшого прийнято називати узагальненим терміном “ethnie”²⁵.

В американській науковій думці також існують різні трактування поняття “етнічна група”. Вони відрізняються від європейських і склалися під впливом власних історичних та соціокультурних передумов. Їх об’єднує думка про те, що культурним ядром американського суспільства є англосакси протестантського віросповідання, натомість всі інші емігранти з різних країн світу (ірландці, італійці, афро-американці, франко-канадці, євреї, поляки тощо), а також корінне населення Америки (індіанці) вважаються етнічними групами²⁶.

Слід зауважити, що не всі американські дослідники наділяють етнічні групи одними й тими ж ознаками і властивостями. Одні вчені вважають, що етнічну групу виділяє насамперед почуття самосвідомості, інші – раса, релігія, національне походження. До третьої категорії належать вчені, які етнічними групами вважають лише етносоціальні організми, члени яких народилися за межами Сполучених Штатів Америки, або їхні предки другого чи третього покоління походять з іншої країни²⁷.

У радянській історичній науці етнологічна термінологія була узагальнена на початку 1970-х років Ю. Бромлеем у так званій теорії етносу. Розробку головних її понять започаткував у 1920-х роках Сергій Широкогоров²⁸. Центральним поняттям теорії етносу є термін “етнос” – історична, стійка спільність людей, що виникла на певній території, володіє спільними відносно стабільними особливостями мови, культури і психіки, а також усвідомлює свою єдність і відмінність від інших подібних утворень (самосвідомість), зафіксованою в самоназві (етнонімі)²⁹. Поняття “етнічна група” визнавалося похідним від терміну “етнос”. Ю. Бромлей зазначив, що “національна (етнічна) група – це частина етносу, яка знаходиться за межами нації і народності”³⁰.

Поняття “національна” та “етнічна” групи Ю. Бромлей використовував як синоніми, причому термін “національна” вживав як похідний від поняття “національність”, що характеризує націю з етнічного погляду³¹. Для термінологічного розмежування й уточнення сказаного, Ю. Бромлей згодом запропонував термін “етнонаціональність” (“етнонаціональний”)³². Головні постулати теорії етносу стали основою для формування понятійно-категоріального апарату сучасної російської та української етнології. Крім того, ідеї Ю. Бромлея часто використовують сучасні науковці для об’рунтування своїх наукових концепцій³³.

В українській науковій думці більшість вчених наділяють етнічну групу подібними ознаками і властивостями. Співставлення текстуального змісту їхніх дефініцій здебільшого виявляє несуттєву різницю. Наведемо декілька найпоширеніших визначень цього поняття:

1. Етнічна група – це частина (“уламок”) етносу, ядро якого знаходиться в іншому соціальному організмі. Етнічні групи можуть знаходитись у компактному та дисперсному стані. У першому вони називаються етноареальними, у другому – етнодисперсними групами³⁴.

2. Етнічна група, національна меншина – частина етносу, що проживає за межами своєї етнічної території³⁵.

3. Етнічна група – переселенська група вихідців із етносу за межами своєї етнічної території, має громадянство країни проживання, не займає домінуючого становища в суспільстві і виявляє взаємну солідарність з метою збереження свого етнічного обличчя³⁶.

4. Етнічна група, етногрупа – спільність людей, споріднених між собою етністоричним походженням (етногенезисом), мовою спілкування, теперішньою або минулою територією проживання, рисами матеріальної, духовної та моральної культури, побутовими звичаями та іншими рисами і ознаками³⁷.

5. Етнічна група – це частина етнічної спільноти, що живе за межами своєї етнічної території³⁸.

В історичних дослідженнях науковці часто довільно вживають термін “етнічна група”, нерідко ототожнюють його з “етнічною”³⁹ чи “національною”⁴⁰ меншиною. Однак фахівці з цієї проблематики дотримуються іншої думки.

Німецькій соціолог Фрідріх Гекманн вважає, що “етнічні меншини – це занедбані, пригноблені, дискриміновані й відзначені певним тавром етнічні групи, які існують у рамках системи етнічної ієрархії”⁴¹. Американський соціолог Луїс Вірт з цього приводу додає, що “меншиною” є “група людей, яка на підставі своїх фізичних чи то культурних характеристик різниться від інших у соціумі приживання відмінним й нерівномірним ставленням до себе, й яка вважає себе об’єктом культурної дискримінації”⁴².

Подібної думки дотримується польський соціальний антрополог Гже‘ож Бабіньський, додаючи, що етнічна група, незалежно від її суспільної та культурної відмінності, не є меншістю допоки не піддається дискримінації⁴³, зазвичай з боку титульної етної групи (етносу).

Український вчений Володимир Євтух вважає: якщо під терміном “етнічна меншина” визнавати статус груп населення в ієрархії поліетнічного суспільства та місця у системі етнічної взаємодії (меншина – домінуюча більшість), то з цього погляду методологічно неправильно ставити знак рівності між трьома поняттями: “етнічна група” – “етнічна меншина” – “національна меншина”. Вживаючи останнє поняття, слід розуміти спільноту, яка формується на основі етнічних ознак та певних політичних орієнтацій⁴⁴.

Отже, науковий аналіз підходів до розуміння поняття “етнічна група” дозволяє зробити такі висновки:

1. Первинне тлумачення поняття “етнічна група” було неоднорідним за змістовою сутністю. Вчені ототожнювали етнічну групу з расою, соціальною, етнографічною чи локальною групою в рамках певного суспільства.

2. Сучасних західноєвропейських науковців можна поділити на дві категорії: 1) на тих дослідників, що наділяють етнічну групу ознаками і властивостями, які в українській термінології притаманні етносу – історично сформованій людській спільноті, що виникла на певній території і якій властиві неповторимі й виняткові особливості мови, культури і психіки (ментальність), а також почуття самосвідомості; 2) на ту категорію вчених, котра вважає етнічну групу частиною етносу, що проживає за межами своєї етнічної території.

3. В українській науковій думці здебільшого панує погляд, притаманний західноєвропейським науковцям другої категорії, і під “етнічною групою” вони розуміють частину етносу, що проживає за межами своєї етнічної території, відрізняється від титульної етноспільноти соціолінгвістичними особливостями, відмінною матеріальною і духовною культурою, а також усвідомленням генетичної і культурної спорідненості зі своїм етносом.

ETHNIC GROUP: DEFINITION OF THE TERM

Petro CHORNIY

Ivan Franko National University of Lviv, Department of Ethnology

The author analyzes scientific views of prominent researchers of 20th – beginning of the 21st centuries concerning the problem of definition of the term “ethnic group”. The author proved that extremely different definitions of the term were given by Western European, American and Soviet scholars. Scientific terminology of the latter laid down the foundations for forming categorical field of modern Ukrainian ethnology. Thus most of researchers still keep to them. The article clarifies the main differences in interpretations of the term “ethnic group” and defines features and characteristics of social and cultural formations described by the term.

Key words: ethnic group, ethnos, culture, self-conscience.

¹ Бромлей Ю. В. Теория этноса / Ю. В. Бромлей // Свод этнографических понятий и терминов. – М. : Наука, 1988. – Вып. 2 : Этнография и смежные дисциплины. Этнографические субдисциплины. Школы и направления. Методы. – С. 41.

² Prągiowski J. Teoria grupy w systemie socjologicznym Ludwika Gumplowicza / J. Prągiowski // Studia socjologiczne. – 1976. – № 4 (63). – С. 90.

³ Цит. за: Рудницька Т. Етнос і нація: спроба понятійно-термінологічного розмежування / Тетяна Рудницька // Соціологія: теорія, методи і маркетинг. – 1998. – № 3. – С. 18.

⁴ Falkowski J. Zachodnie pogranicze Huculszczyzny: Dolinami Prutu, Bystrzycy Nadwyrniacskiej, Bystrzycy Soiotwskiej i Jomnicy / Jan Falkowski. – Lwów : Wyd-wo Towarzystwa Ludoznawczego, 1937. – S. 10. – (Prace etnograficzne. – № 3).

⁵ Fischer A. Rusini. Zarys etnografji Rusi (z 3 tablicami i 33 ilustracjami) / Adam Fischer. – Lwów ; Warszawa ; Kraków : Wyd-wo Zakładu Narodowego im. Ossolickich, 1928. – S. 7.

⁶ Кирчів Р. Вступ / Р. Кирчів, С. Макарчук // Етнографія України: навч. посібник / за ред. проф. С. А. Макарука. – 2-ге вид., перероб. і доп. – Львів : Світ, 2004. – С. 7–8; Макарчук С. А. Етнічна історія України / С. А. Макарчук. – К. : Знання, 2008. – С. 19; Наулко В. І. Історико-етнографічне районування та етнічні групи українського народу / В. І. Наулко // Культура і побут населення України: навч. посібник / В. І. Наулко, Л. Ф. Артюх, В. Ф. Горленко та інші. – К. : Либідь, 1991. – С. 23.

⁷ Obrębski J. Problem grup etnicznych w etnologii i jego socjologiczne ujęcie / Józef Obrębski // Przegląd socjologiczny. – Warszawa ; Poznań, 1936. – T. IV. – S. 181–184, 187.

⁸ Ibid. – S. 186.

⁹ Ibid. – S. 183–184.

¹⁰ Obrębski J. Problem etniczny Polesia // Obrębski J. Polesie. Studia etnosocjologiczne / Józef Obrębski. – Warszawa : Oficyna naukowa, 2007. – T. 1. – S. 188.

¹¹ Квапніевський К. Група етнічна / К. Квапніевський // Словник етнологічний: терміни загальні / под редакцією науковців Зофії Стасzczак. – Warszawa ; Poznań : Państwowe Wyd-wo Naukowe, 1987. – S. 144.

¹² Babicki G. Etniczność jako grupa etniczna / Grzegorz Babicki // Encyklopedia socjologii. – Warszawa, 1998. – T. 1. – S. 193.

¹³ Barczakow M. Etniczna grupa / Marin Barczakow, Andrzej Suliborski // Kompendium wiedzy o geografii politycznej i geopolitycznej. Terminologia / pod red. Marina Barczakowa, Andrzeja Suliborski. – Warszawa ; Jodź, 2002. – S. 38–39.

¹⁴ Barczakow M. Мniejszość społeczna (grupa mniejszościowa) / Marin Barczakow, Andrzej Suliborski // Kompendium wiedzy o geografii politycznej i geopolitycznej. Terminologia / pod red. Marina Barczakowa, Andrzeja Suliborski. – Warszawa ; Jodź, 2002. – S. 107–110.

- ¹⁵ Kapralska J. Pluralizm kulturowy i etniczny a odrębność regionalna Kresyw południowo-wschodnich w latach 1918–1939 / Jucja Kapralska. – Kraków : Nomos, 2000. – S. 24.
- ¹⁶ Nowicka E. Przyczynek do teorii etnicznych mniejszości / Ewa Nowicka // Zakożenia teorii asymilacji. Kubiak H., Paluch A. (red.). – Wrocław ; Warszawa ; Kraków : Ossolineum, 1980. – S. 106.
- ¹⁷ Lewandowski E. Pejzaż etniczny Europy / Edmund Lewandowski. – Warszawa : MUZA SA, 2005. – S. 10.
- ¹⁸ Сміт Е. Національна ідентичність / Ентоні Сміт ; пер. з англійської П. Тарашука. – К. : Основи, 1994. – С. 30.
- ¹⁹ Скемергорн Р. Етнічність і меншини / Річард Скемергорн // Націоналізм. Теорія нації на націоналізмі від Йогана Фіхте до Ернеста Гелнера: антологія / упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. – 2-ге вид. – К. : Смолоскип, 2006. – С. 240.
- ²⁰ Брас П. Р. Етнічні групи і формування етнічної ідентичності / Поль Р. Брас // Націоналізм. Теорія нації на націоналізмі від Йогана Фіхте до Ернеста Гелнера: антологія / упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. – 2-ге вид. – К. : Смолоскип, 2006. – С. 225.
- ²¹ Там само. – С. 225–226.
- ²² Еріксен Т. Етнічність, раса, клас і нація / Томас Еріксен // Націоналізм. Теорія нації на націоналізмі від Йогана Фіхте до Ернеста Гелнера: антологія / упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. – 2-ге вид. – К. : Смолоскип, 2006. – С. 237.
- ²³ Гекманн Ф. Формування сучасного значення етнічності та виникнення етнічних меншин у процесі утворення національних держав / Фрідріх Гекманн // Етнічні меншини Східної та Центральної Європи: компаративний аналіз становища та перспектив розвитку. – К. : Інтел, 1994. – С. 31.
- ²⁴ Шнаппер Д. Спільнота громадян. Про модерну концепцію нації / Домінік Шнаппер ; пер. з французької Р. В. Мардера ; художник-оформлювач А. С. Ленчик. – Харків : Фоліо, 2007. – С. 30.
- ²⁵ Филиппова Е. И. Понятие ethnie во французской научной традиции и его политическое использование / Е. И. Филиппова // Этнографическое обозрение. – 2007. – № 3. – С. 52–74; Сміт Е. Національна ідентичність... – С. 31.
- ²⁶ Топорова Е. Л. Феномен “маргинальной” этничности в антропологии Великобритании и США / Е. Л. Топорова // Этнографическое обозрение. – 1999. – № 2. – С. 5–6, 15; Шнаппер Д. Спільнота громадян... – С. 33.
- ²⁷ Babicki G. Problematyka grup etnicznych we współczesnej socjologii amerykańskiej – przyba systematyzacji / Grzegorz Babicki // Studia socjologiczne. – 1976. – № 4 (63). – S. 119–120.
- ²⁸ Широкогоров С. М. Этнос: Исследование основных принципов изменения этнических и этнографических явлений. Отдельный оттиск из т. LXVII Известий Восточного Факультета Госуд. Дальневосточн. Университета / С. М. Широкогоров. – Шанхай : Типография “Сибпресс”, 1923. – 134 с.
- ²⁹ Бромлей Ю. В. Очерки теории этноса / Ю. В. Бромлей. – М. : Наука, 1983. – С. 57–58.
- ³⁰ Там само. – С. 72.
- ³¹ Там само. – С. 71.
- ³² Там само. – С. 73.
- ³³ Заринов И. Ю. Социум – этнос – этничность – нация – национализм / И. Ю. Заринов // Этнографическое обозрение. – 2002. – № 1. – С. 3–29; Мыльников А. С. О феномене “постэтничности”: современный взгляд на некоторые идеи Ю. В. Бромлея / А. С. Мыльников // Этнографическое обозрение. – 2002. – № 2. – С. 3–9.
- ³⁴ Сохань Л. Група етнічна // Етнічний довідник: поняття та терміни [Електронний ресурс] / Лідія Сохань. – К., 1997. – Режим доступу до статті : <http://etno.uaweb.org/glossary/g.html>
- ³⁵ Українське народознавство: навч. посібник / за ред. С. П. Павлюка, Г. Й. Горинь, Р. Ф. Кирчіва. – Львів : Фенікс, 1994. – С. 599.
- ³⁶ Тиводар М. Етнологія: навч. посібник / Михайло Тиводар. – Львів : Світ, 2004. – С. 605.
- ³⁷ Варзар І. Етнічна група, етногрупа / І. Варзар // Мала енциклопедія етнодержавознавства / НАН України. Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького ; редкол. : Ю. І. Римаренко (відп. ред.) та ін. – К. : Довіра ; Генеза, 1996. – С.33.

- ³⁸ Дністрянській М. С. Етнополітична географія України: проблеми теорії, методології, практики / М. С. Дністрянській. – Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка ; Літопис, 2006. – С. 19.
- ³⁹ Гон М. Російський сегмент західноукраїнського політикуму (1921–1928 рр.) / Максим Гон // Галичина. Всеукраїнський науковий і культурно-просвітницький часопис. – 2004. – № 10. – С. 188–194; Соціально-економічна географія України / за ред. д-ра геогр. наук, проф., академіка Української екологічної академії О. І. Шаблія. – Львів : Світ, 1994. – С. 177.
- ⁴⁰ Кафарський В. І. Етнологія. Підручник / В. І. Кафарський, Б. П. Савчук. – К. : Центр навчальної літератури, 2006. – С. 417; Нельга О. Теорія етносу : курс лекцій / Олександр Нельга. – К. : Тандем, 1997. – С. 249; Нельга О. Етнічні меншини у проблемному полі етнологічних досліджень / Олександр Нельга // Етнічні меншини Східної та Центральної Європи: компаративний аналіз становища та перспектив розвитку. – К. : Інтел, 1994. – С. 172–179; Перотті А. Виступ на захист полікультурності / Антоніо Перотті ; пер. з англ. Зої Борисюк та Олександра Павличенка. – Львів : Кальварія, 2001. – С. 38; Українське народознавство... – С. 599.
- ⁴¹ Цит. за: Євтух В. До проблеми визначення поняття “етнічна меншина” / Володимир Євтух // Етнічні меншини Східної та Центральної Європи: компаративний аналіз становища та перспектив розвитку. – К. : Інтел, 1994. – С. 21.
- ⁴² Цит. за: Євтух В. Етнічна меншина: поняття, ознаки, функції / Володимир Євтух // Філософська і соціологічна думка. – 1994. – № 1–2. – С. 160.
- ⁴³ Babicki G. Grupa mniejszościowa a grupa etniczna przeciwko ogólnej teorii grup miejscowościowych / Grzegorz Babicki // Przedłód polonijny. – 1982. – Zesz. 3 (25). – S. 21.
- ⁴⁴ Євтух В. До проблеми визначення поняття “етнічна меншина”... – С. 23–24, 27.